

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2021-1.11>

П. Д. Гуйван, кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України, професор Полтавського інституту
бізнесу Міжнародного науково-технічного університету
імені академіка Юрія Бугая

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТЕМПОРАЛЬНИХ ЧИННИКІВ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВОВІДНОШЕННЯ ПРИ ПОРУШЕННІ СУБ'ЄКТИВНОГО ПРАВА ОСОБИ

Наукова стаття присвячена вивченню актуального питання про сутність та місце в системі цивільного правового механізму зобов'язань щодо захисту порушеного суб'єктивного права особи. У роботі зроблений акцент на аналізі темпоральних аспектів застосування різних захисних інструментів як самою особою, чиє право порушене, так і державними юрисдикційними органами – судами. Саме на останні законом покладено функції застосування примусу до неналежних учасників матеріального обороту в суспільстві. Своє дослідження автор ґрунтує на принципово і послідовно обстоюваній ним тезі, за якою право на позов є окремим від регулятивного цивільного права охоронним повноваженням особи. Це проявляється в абсолютно відмінних та не притаманних регулятивному стану відносин обсягу повноважень кредитора й обов'язків боржника, який у даному разі виступає в іпостасі порушника. Віритель набуває права як самостійно (за допомогою заходів оперативного впливу), так і за допомогою суду примусити боржника до припинення порушення й усунення наслідків порушення, зокрема і компенсування завданої шкоди. Боржник повинен виконати таку вимогу, і не лише, коли вона пред'являється в судовому порядку, а й добровільно. Значна увага у статті присвячена проблематиці розмежування охоронно-правових заходів за різних видів цивільних правопорушень. У цьому контексті вивчено зміст захисного відношення в разі порушення абсолютних прав та визначені його відмінності від зобов'язального правопорушення. Розглянуті правові наслідки недотримання речового й інших подібних прав суб'єкта (наприклад, такого, що реалізується шляхом учинення неодноразових дій). Встановлено, що, на відміну від зобов'язальних відносин, здебільшого порушення не припиняє регулятивне речове право, воно може існувати протягом устанавленого часу своєї дії поряд із правом на захист (позовне домагання) або навіть після його здійснення. Така специфіка абсолютних цивільних відносин зумовлена особливостями їх регулювання. Адже здійснення такого суб'єктивного права відбувається переважно не шляхом вимагання відповідної належної поведінки від конкретної зобов'язаної особи, а шляхом самостійної реалізації можливостей, закладених у праві самим його носієм. То здійснюється активною поведінкою уповноваженого.

Ключові слова: абсолютне право; часовий чинник; регулятивні й охоронні правовідносини.

P. D. Guyvan. Peculiarities of legal regulation of temporal factors of civil legal relations in violation of the subjective right of a person

This scientific article is devoted to the study of the topical issue of the essence and place in the system of civil legal mechanism of obligations to protect the violated subjective rights of the person. The paper emphasizes the analysis of the temporal aspects of the use of various protective instruments, both by the person whose right has been violated and by state jurisdictions – the courts. It is the latter that the law entrusts with the functions of applying coercion to improper participants in material turnover in society. The author bases his research on the principle in principle and consistently defended by him, according to which the right to sue is a separate from the regulatory civil law protective powers of the person. This is manifested in completely different and not inherent in the regulatory state of the relationship between the scope of powers of the creditor and the obligations of the debtor, who in this case acts as a violator. The creditor acquires the right, both independently (with the help of operational measures) and with the help of the court to force the debtor to stop the violation and eliminate the consequences of the violation, including compensation for damage. In turn, the debtor must comply with this requirement, not only when it is presented in court, but also voluntarily. Much attention in the article is devoted to the issue of delimitation of protection and legal measures for different types of civil offenses. In this context, the content of the protective relationship in case of violation of absolute rights is studied and its differences from the obligatory offense are determined. The legal consequences of non-observance of property and other similar rights of the subject (for example, one that is realized by performing repeated actions) are considered. It is established that, unlike a binding relationship, in most cases the violation does not terminate the regulatory property right, it may exist for a specified period of time along with the right to protection (claim) or even after its implementation. This is the specificity of absolute civil relations, due to the peculiarities of their regulation. After all, the exercise of such a subjective right occurs mainly not by requiring appropriate appropriate behavior from a particular obligated person, but by self-realization of the opportunities inherent in the law by its holder. This is done through the active behavior of the commissioner.

Key words: absolute right; time factor; regulatory and protective legal relations.

Постановка проблеми. За загальним правилом зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору, Цивільного кодексу, інших актів законодавства, звичаїв ділового обороту або

© П. Д. Гуйван, 2021

інших вимог, що звичайно ставляться. Відповідна ст. 161 Цивільного кодексу 1963 р. зазначала, що зобов'язання повинні виконуватися належним чином і у встановлений строк. На жаль, окреме темпоральне врегулювання належності в новому цивільному законодавстві вилучене, але, хоча Цивільний кодекс (далі – ЦК) нині не виділяє умови про виконання зобов'язання у строк окремо, а охоплює вимогу виконання у строк поняттям належного виконання, це не міняє суті справи. Будь-яке порушення матеріального права кредитора незалежно від того, пов'язане воно зі строком виконання чи ні, породжує охоронні правовідносини, які реалізуються через вимогу кредитора захистити його право або інтерес. В окремих випадках взагалі порушення зобов'язання не може пов'язуватися зі строком його виконання. Зокрема, для абсолютних правовідносин обов'язок зобов'язаних суб'єктів насамперед полягає в тому, щоб не порушувати прав особи, якій належить матеріальне право. Тому охоронне правовідношення тут виникає не після збігу певного строку, а після вчинення дій, що порушують абсолютне право. Також неналежним виконанням зобов'язання вважаються такі екстрачасові діяння, як користування наймачем річчю всупереч її призначенню (ч. 1 ст. 783 ЦК), недостатня турботливість управителя про інтереси вигодонабувача за договором управління майном (ч. 1 ст. 1043 ЦК), втрата або пошкодження комісіонером майна комітента (ч. 1 ст. 1021 ЦК) тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У будь-якому разі порушення суб'єктивного права особи шляхом недотримання його сутнісної характеристики або несвоєчасним виконанням обов'язку призводить до виникнення нового правовідношення охоронного змісту, яке спрямоване на усунення наслідків правопорушення. І це відношення має свої специфічні риси, зокрема і темпорального штибу, які кардинально відрізняють його від регулятивних взаємодій. Отже, питання про особливості правового регулювання охоронних правовідносин, їхні часові аспекти є актуальним у цивілістиці. Його вивченню присвячені праці таких учених, як: М.М. Агарков, М.А. Гурвич, В.В. Луць, Є.О. Крашенінніков, Є.Я. Мотовиловкер, Д.Н. Кархалев та інші. Проведеними науковими дослідженнями були напрацьовані окремі висновки щодо юридичного порядку регулювання строків захисту порушеного права. Загалом напрацьована концепція охоронного правовідношення, яке має функцію припинення правопорушення й усунення його наслідків. Водночас основним проблемам стосовно організації взаємодії суб'єктів на рівні охорони суб'єктивного права в частині особливостей регулювання абсолютних цивільних відносин присвячено дуже мало наукових праць.

Мета статті. У практичній і навіть теоретичній площинах відбувається невинуватене змішування сутності захисного механізму абсолютних та зобов'язальних відносин, попри те, що порядок реалізації закладених у них прав різний. Це найбільш яскраво проявляється в оцінці часових проявів цивільних взаємодій, коли зобов'язальні правові механізми невиважено плутаються зі спеціальними – речовими. На досягнення визначеності в цьому питанні спрямована дана праця.

Виклад основного матеріалу. Тезу про те, що право на позов є окремим від регулятивного цивільного права охоронним повноваженням особи, підтримують окремі сучасні дослідники проблеми [1, с. 106–109]. Але окремі положення цієї концепції потребують доопрацювання. Так, ми не можемо погодитися із твердженням, що покликанням охоронних правовідносин є відновлення порушених регулятивних прав. Річ у тому, що поняття «захист» є більш містким і не охоплюється суто терміном «відновлення». Захист може полягати в реалізації компенсаційних заходів (наприклад, коли в разі правопорушення право втрачається, скажімо, річ знищується). Загалом, можна стверджувати, що в момент правопорушення нормальний перебіг матеріальних відносин припиняється, і замість нього з'являється відношення, наділене примусовою здатністю до виконання, зокрема й за допомогою спеціальних юрисдикційних органів держави. Проте з порушенням суб'єктивного матеріального права та виникненням у межах охоронного правовідношення права на захист саме охоронюване право в регулятивному стані припиняється достроково далеко не завжди. Звісно, таке припинення відбудеться, скажімо, якщо знищено об'єкт оренди. Тоді відповідно достроково закінчуються повноваження орендаря щодо володіння та користування річчю, а у вірителя в межах охоронного правовідношення залишається лише компенсаційні та штрафні домагання. Але здебільшого порушення не припиняє регулятивне *речове право*, воно може існувати протягом встановленого часу своєї дії поряд із правом на захист (позовне домагання) або навіть після його здійснення. Усе залежить від характеру правопорушення та змісту охоронної вимоги. Так, за договором оренди майна обов'язок орендодавця полягає в неперешкоджанні наймачу користуватися об'єктом оренди. Якщо цей обов'язок не буде виконуватися, регулятивне право до спливу строку свого існування продовжуватиметься в порушеному стані, а після реалізації вимоги про припинення дії, що порушує право, – знову в непорушеному [2, с. 54–55]. Якщо ж захисна вимога полягатиме в розірванні договору оренди, то після її примусової реалізації регулятивне право припиниться.

Така специфіка абсолютних цивільних відносин (зокрема, речових) зумовлена особливостями їх регулювання. Адже здійснення такого суб'єктивного права відбувається переважно не шляхом вимагання відповідної належної поведінки від конкретної зобов'язаної особи, а шляхом самостійної реалізації можливостей, закладених у праві самим його носієм. То здійснюється активною поведінкою уповноваженого. Інакше кажучи, до змісту абсолютного права, окрім повноваження правоволодільца, входить обов'язок кожного утримуватися від дій, що можуть посягати на об'єкт права. М.М. Агарков визначав цей стан як сукупність невизначеного числа правовідносин за участю управленої особи та решти суб'єктів [3, с. 19].

У разі вчинення порушення абсолютного права виникає охоронне відношення, а право, що входить до його змісту, набуває позовного характеру. Виникає властивість порушеного суб'єктивного права бути захищеним, зокрема й у примусовому порядку. Проте виконання обов'язку невизначеного кола осіб утримуватися від порушення абсолютного права вже не є автоматично змістом охоронної вимоги управненої особи.

У разі виникнення охоронного правовідношення в ньому відбуваються суттєві зміни змісту, порівняно з тим, що був притаманний регулятивному відношенню. По-перше, абсолютне відношення, яке отримало стосовно певного діяння свого конкретного адресата, припиняється щодо останнього. Замість нього виникає відносно: право на позов спрямоване проти певного порушника, і саме він стає зобов'язаною особою за вимогами, що впливають із даного охоронного правовідношення. Водночас регулятивні взаємини за участю управненої особи й інших суб'єктів продовжуються принаймні протягом часу існування самого суб'єктивного права чи об'єкта, на їхній стан жодним чином не впливає набуття конкретного повноваження позовного стану щодо певної особи. Це, у свою чергу, означає, що абсолютний характер права щодо інших осіб продовжує існувати, і зовсім не виключено, що порушення іншими особами повноважень, які становлять зміст права, також призведе до виникнення охоронного права за відповідними вимогами. Як бачимо, з абсолютного права може виникати декілька незалежних одна від одної охоронних зобов'язальних вимог із різними адресатами [4, с. 171]. Відповідно і перебіг строків захисту за такими вимогами відбувається автономно від початку кожного порушення права.

По-друге, зміст вимог суб'єкта порушеного абсолютного права в межах охоронного відношення істотно відрізняється від попереднього: позивач вимагає не утримання від посягань на охоронюване благо, а припинення чи компенсації наслідків порушення, яке вже сталося. Як бачимо, теза М.А. Гурвича про те, що цивільне право під час переходу його до стану права на позов (зокрема, абсолютне право) не змінює свого змісту [4, с. 169], у даному разі не отримує практичного підтвердження. Радше треба вести мову про незмінність юридичної природи регулятивних вимог упродовж дії абсолютного права, що впливають із нього, до та після його порушення: вимоги до невизначеного кола осіб про утримання від посягань на благо, яке забезпечене абсолютним правом. В охоронному ж зобов'язанні, зокрема і через можливий примус, реалізуються зовсім інші вимоги, та, крім того, фігурує ще й інший адресат – конкретний порушник правомочності, яка становить зміст регулятивного права.

Абсолютне право у зв'язку з його тривалим та необмеженим конкретним періодом існуванням може неодноразово порушуватися як одним суб'єктом, так і різними. І після кожного такого порушення абсолютне право у взаємодії з конкретним порушником припиняється. Виникає нове – охоронне відношення із суб'єктивним складом «власник – порушник». Право вірителя, яке набуває, зокрема, позовного забезпечення (наприклад, у вигляді віндикаційного чи негативного позову), має відносний характер та входить до змісту нового – охоронного правовідношення. Проте стосовно інших осіб, які не посягали на право, зберігається регулятивне право власника, яке має абсолютний прояв. Отже, можемо зробити висновок, що абсолютне право може існувати в регулятивному (непорушеному) стані та водночас захищатися в охоронному правовідношенні (стосовно його захисту від особи-порушника). Зазначимо, що автор також вказує на можливість настання подібних ситуацій і для зобов'язальних регулятивних взаємин. Але для останніх то радше виняток із загального правила, тоді як для абсолютних – саме правило. Після припинення порушення право знову повертається до регулятивного стану і щодо колишнього порушника. І такі зміни не впливають на існування самого абсолютного права в часі.

Навіть більше, припинення охоронної вимоги без відтворення регулятивного стану абсолютного права зазвичай означає припинення самого абсолютного права. М.А. Гурвич, який пояснює дану ситуацію, уважає, що вказане явище є обов'язковим: за будь-якого припинення позовного стану абсолютне цивільне право або набуває ненапруженого характеру, або припиняє існування [4, с. 172]. Дозволимо собі не погодитися з даним твердженням. По-перше, з наведених вище причин ми не сприймаємо тезу про перехід суб'єктивного матеріального права з одного стану в інший, має йтися про виникнення та погашення охоронного права і про припинення та відновлення регулятивного права. По-друге, наведене загальне правило має винятки, пов'язані зі строками існування охоронного позовного відношення. Матеріальне право, забезпечене можливістю застосування примусу, може існувати лише протягом встановлених давнісних строків. Якщо право на захист протягом цих строків не було реалізоване, після їх спливу право на позов припиняється. Але абсолютне регулятивне цивільне право продовжує існувати, залишається порушеним, поки воно не припиниться з установлених законодавством підстав, наприклад за набувальною давністю. Тому помилковою варто визнати думку окремих учених, які вважають за неможливе існування цивільних прав, позбавлених здатності до примусового захисту [3, с. 50].

Наведемо ще один приклад, коли порушення регулятивного суб'єктивного матеріального права не спричиняє його припинення. Йдеться про зобов'язання, які передбачають неодноразове виконання обов'язку боржником у певні терміни протягом строку існування відношення. Скажімо, за договором про постачання електричної енергії постачальник протягом періоду дії договору (зазвичай це декілька років) зобов'язаний безперервно постачати споживачеві електричну енергію, а останній має щомісяця у встановлений в угоді термін оплачувати за спожитий товар. Звісно, неоплата за енергію, наприклад, за липень та серпень, не при-

пинить регулятивного права енергопостачальника вимагати (отримувати) кошти за товар упродовж дії договору. З іншого боку, у нього виникає охоронне право вимоги щодо усунення порушення за липень та серпень, компенсаційні, штрафні й інші охоронні вимоги, які він може реалізувати, зокрема й у судовому порядку.

Водночас реалізація чи нереалізація управненою особою свого права на позов у вказаних межах не впливає на існування матеріального права в його регулятивному стані: припинення триваючого порушення є водночас кінцевим моментом позовного домагання про примусове виконання обов'язку в натурі (але не інших домагань) і моментом відновлення непорушеного стану права в межах строку його існування. Отже, регулятивне зобов'язання існує протягом строку дії, незалежно від паралельно існуючих охоронних правовідносин щодо захисту даного права. Отже, порушення триваючого зобов'язання і виникнення права на позов не виключає можливості подальшого належного здійснення такого права, як у добровільному, так і в судовому порядку. І хоча таке виконання відбуватиметься в межах охоронного правовідношення, після припинення останнього регулятивні взаємини продовжуватимуться до закінчення встановленого для них строку.

Можемо сказати, що порушення припиняється, а фактичні відносини набувають правового характеру. Якщо ж трапиться чергове порушення, це призводить до виникнення нового права на позов. З такого порушення починається новий перебіг позовної давності, який, у свою чергу, залежить від змісту вимог управненої особи. Якщо, скажімо, вимоги стосуються усунення порушення матеріального права, то давність припиняє свій перебіг після припинення такого порушення, тобто після відновлення регулятивного стану правовідношення. Коли ж вимоги стосуються відшкодування збитків чи стягнення неустойки, відновлення нормального стану відношення не погашає давності і не виключає виникнення подібних вимог за інший період у разі порушення зобов'язання із триваючим виконанням. Носій порушеного права може пред'явити до суду чергові вимоги, що виникли з нових порушень того ж правовідношення.

У цивілістиці свого часу вказувалося, що припинення порушення призводить до переривання чи зупинення позовної давності, яка почала перебіг після першого порушення, а після нового – давність продовжується [5, с. 313]. З урахуванням викладеного вище варто зазначити помилковість такого твердження. По-перше, чинне законодавство не містить таких підстав для коригування перебігу давнісного строку, по-друге, окремі порушення триваючого права є самостійними, правові можливості їх виправлення не можуть залежати одне від одного. Скажімо, боржник добровільно усунув наслідки першого зупинення триваючого виконання і тривалість дії домагання про примусове виконання в натурі скінчилася. Але це не означає, що подальші порушення триваючого права не можуть зумовити виникнення в управненої особи самостійного права на судовий захист. Тобто для права із триваючим виконанням (зокрема, утриманням від здійснення дій) характерною є ситуація, коли регулятивні відносини можуть неодноразово набувати права на позовний захист.

У літературі було висловлено думку, згідно з якою окремі зобов'язання не мають регулятивного стану (стадії нормального розвитку), а виникають уже у вигляді охоронно-правового відношення [6, с. 236]. До таких дослідники відносили, наприклад, зобов'язання щодо відшкодування завданих збитків. Водночас постулювалося, що вказані зобов'язання і є цивільно-правовими санкціями [7, с. 10], оскільки реалізація таких зобов'язань призводить до певних невідгідних для правопорушника наслідків. Така логіка не може бути визнана переконливою. Адже цілком очевидно, що суб'єктивне матеріальне право, яке за таких обставин може виявитися порушеним і стосовно захисту якого виникає відповідне охоронне відношення, у даному разі має не зобов'язальну висхідну природу, а впливає з абсолютних цивільних прав та інтересів особи.

Скажімо, абсолютне матеріальне право власності передбачає можливість управненого суб'єкта вільно на свій розсуд володіти, користуватися та розпоряджатися своїм майном. Водночас обов'язком невизначеного числа інших осіб буде діяння пасивного характеру, яке полягатиме в утриманні від дій, що порушують право власності. Якраз таким способом взаємодій управненої та зобов'язаної осіб і проявляється особливість абсолютних матеріальних відносин. Право людини на свободу переміщення, інформацію, життя та недоторканість теж має абсолютний характер, і йому обов'язково кореспондує обов'язок усіх інших суб'єктів цивільного права не перешкоджати здійсненню права. Але, як і в попередньому прикладі, порушення абсолютних регулятивних взаємин спричиняє появу зобов'язального охоронного відношення, у якому домагання вже буде спрямоване не невизначеному колу осіб, а конкретному порушнику. Інакше кажучи, охоронні вимоги щодо припинення порушення, компенсування шкоди тощо будуть адресуватися конкретній особі. Водночас варто усвідомлювати, що охоронне правовідношення щодо компенсування матеріальної чи моральної шкоди зазвичай виникає із фактів порушення абсолютних прав власності особи або з порушення її нематеріальних благ. Отже, теза про можливість рафінованого існування охоронних зобов'язань щодо захисту суб'єктивних матеріальних прав, які попередньо не мали регулятивного стану, є помилковою.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, можемо дійти висновку, що залежно від виду регулятивних взаємин наслідки їх порушення в темпоральному сенсі щодо продовження чи припинення існування відносин у регулятивному стані можуть бути різними. Переважно правопорушення припиняє чинність такого взаємозв'язку, натомість з'являється охоронний правовий зв'язок, у межах якого відбувається захист порушеного суб'єктивного права. Охоронне правовідношення

в даному разі не може бути частиною, особливим станом чи стадією регулятивного. Однак в окремих випадках спостерігається інший перебіг відносин. Це відбувається, наприклад, у разі порушення абсолютного права, права, що реалізується шляхом учинення активних дій вірителем або в разі відносин, що тривають. У цьому разі регулятивні відносини зазвичай не ліквідуються внаслідок порушення, а розвиваються водночас з охоронними, але автономно та незалежно [8, с. 5].

Список використаних джерел:

1. Горовець С.М. Переривання позовної давності: сутність і призначення. *Юридичний журнал*. 2005. № 12. С. 102–111.
2. Мотовиловкер Е.Я. Теория регулятивного и охранительного права / науч. ред. : О.Я. Баев. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1990. 136 с.
3. Агарков М.М. Обязательство по советскому гражданскому праву. *Избранные труды по гражданскому праву* : в 2-х т. Москва : АО «Центр ЮринфоР», 2002. Т. 1. 489 с.
4. Гурвич М.А. Право на иск / отв. ред. : А.Ф. Клейнман. Москва ; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1949. 216 с.
5. Savigny Friedrich Carl von, *System des heutigen Römischen Rechts*, Bd. V. Berlin, 1841, § 205. 665 S.
6. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права (по изд. 1917 г.). Москва : Статут, 1998. 353 с.
7. Жицинский Ю.С. Санкции нормы советского гражданского права : автореф. дис. .... канд. юрид. наук. Киев : Киевский гос. ун-т им. Т.Г. Шевченко, 1966. 18 с.
8. Кархалев Д.Н. Концепция охранительного гражданского отношения : автореф. дис. .... докт. юрид. наук. Екатеринбург, 2010. 38 с.